AVESTO YOZUVI VA UNING TUZILISHI

Alisherova Gulasal Zafar qizi
Andijon davlat chet tillar instituti Xorijiy filologiya va turizm fakulteti Filologiya va tillarni o'qitish (turk tili) yo'nalishi, 101-guruh talabasi

Ilmiy maslahatchi: **U.S. Kabulova**
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24440533

Annotatsiya: Maqolada Avesto yozuvining kelib chiqishi, tuzilishi va tilshunoslikdagi o'rni yoritiladi. Avesto alifbosi kursiv Pahlaviy yozuvi asosida zardushtiylikning muqaddas matnini aniq talaffuzi bilan yozib olish uchun yaratilgani, u abjad tizimidan to'liq alifboga o'tishning o'ziga xos namunasi ekani ko'rsatiladi. Harflar soni, yozuv yo'nalishi, unli va undosh belgilar tizimi hamda avestoshunoslik tarixi (Anketil-Dyuperron, Rask, Byurnuf) ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Avesto, Avesto yozuvi, Pahlaviy yozuvi, alifbo, abjad, fonetik yozuv, avesto tili, Sosoniylar davri.

Аннотация: В статье рассматриваются происхождение, строение и место в языкознании авестийского письма. Показано, что авестийский алфавит был создан на основе курсивного пехлевийского письма для точной фиксации произношения священного текста зороастризма и представляет собой своеобразный пример перехода от абджада к полному алфавиту. На основе научных источников анализируются количество букв, направление письма, система гласных и согласных знаков, а также история авестоведения (Анкетиль-Дюперрон, Раск, Бюрнуф).

Ключевые слова: Авеста, авестийское письмо, пехлевийское письмо, алфавит, абджад, фонетическое письмо, авестийский язык, эпоха Сасанидов.

Abstract: This article examines the origin, structure and linguistic significance of the Avestan script. It shows that the Avestan alphabet was created on the basis of the cursive Pahlavi script to record the sacred Zoroastrian text with precise pronunciation, and that it is a distinctive example of the transition from an abjad to a full alphabet. The number of letters, the direction of writing, the system of vowel and consonant signs and the history of Avestan studies (Anquetil-Duperron, Rask, Burnouf) are analysed on the basis of scholarly sources.

Keywords: Avesta, Avestan script, Pahlavi script, alphabet, abjad, phonetic writing, Avestan language, Sasanian period.

Yozuv tilshunoslikda nutqni ko'zga ko'rinadigan belgilar orqali qayd etish vositasi sifatida o'rganiladi. Yozuv tizimlari orasida harf-tovush yozuvlari alohida o'rin tutadi, chunki ularda belgi so'zni emas, tovushni ifodalaydi. Shu jihatdan Avesto yozuvi diqqatga sazovor: u zardushtiylikning muqaddas kitobi Avestoni yozib olish uchun maxsus yaratilgan va o'z davrining eng aniq fonetik yozuvlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolaning maqsadi Avesto yozuvining kelib chiqishi, tuzilishi va o'rganilish tarixini ilmiy manbalar asosida yoritishdir.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Avesto zardushtiylik dinining muqaddas matnlari to'plamidir. "Avesta" atamasi o'rta fors tilidagi apastāk shaklidan olingan bo'lib, "asosiy matn" ma'nosini bildiradi. Yevropada u uzoq vaqt "Zend-Avesto" deb atalgan, bu nom matnning o'zini ham, unga berilgan sharhni ham anglatgan. Avesto bir davrda yaratilgan yaxlit asar emas, balki turli davrlarga oid qatlamlardan iborat; uning eng qadimgi qismi Zardushtga nisbat beriladigan Gatlardir. Bizgacha yetib kelgan matn dastlabki Avestoning faqat bir qismi bo'lib, Eron zardushtiylari musulmon hukmronligi davrida ibodat uchun nusxalab saqlagan matnlardan iborat (1.1).

Uzoq asrlar davomida Avesto yozilmagan, og'zaki yod olinib, avloddan avlodga o'tgan. Avesto yozuvidagi harflarning ko'pligi uning og'zaki o'qiladigan matnni barcha tovush nozikliklari bilan yozib olish zaruratidan tug'ilganini ko'rsatadi. Shu sababli bu yozuv tabiiy rivojlanish natijasi emas, balki bir olim yoki olimlar guruhining ongli ixtirosi, deb baholanadi. Avesto alifbosi Sosoniylar davrida, milodiy III–IV asrlarda shakllangan deb qaraladi. Italiyalik tadqiqotchi K. Cereti Avestoning alifbo bilan yozib chiqilishi turli davrlarga, hatto islomning dastlabki asrlariga ham bog'langanini eslatib, Pahlaviy kitoblari va boshqa manbalardagi dalillarning aksariyati Sosoniylar Avestosi mavjud bo'lganini ko'rsatishini asoslaydi.

Avesto alifbosi kursiv Pahlaviy yozuviga asoslanadi, Pahlaviy yozuvi esa oromiy yozuvidan kelib chiqqan. Pahlaviy yozuvi asosan undoshlarni ifodalaydigan abjad bo'lib, unda harflar soni 22 tagacha bo'lgan va ko'pchiligi bir necha tovushni bildirgan. Pahlaviy yozuvida unli tovushlarni ko'rsatish vositalari yetarli emas edi. Muqaddas matnni aniq talaffuz bilan saqlash uchun esa har bir tovush alohida belgiga ega bo'lishi kerak edi (2.2).

Avesto yozuvi o'rta asr qo'lyozmalaridan ma'lum bo'lib, eng qadimgi nusxa milodiy 1288-yilga oiddir. Yozuv o'ngdan chapga yo'naladi, harflar bir-biriga ulanmaydi, ligaturalar juda kam uchraydi va ular keyinchalik paydo bo'lgan. So'z oxiri (yoki qo'shma so'zning birinchi qismi oxiri) nuqta bilan ajratiladi.

Harflar soni manbalarda bir xil ko'rsatilmaydi. Encyclopaedia Iranica da alifbo 14 (yoki 16) unli va 37 undosh harfdan, ya'ni 51–53 belgidan iborat deb berilgan, ayrim harflar bosma matnlarda ishlatilmasligi ham qayd etilgan. Vikipediyada jami 53 ta belgi keltiriladi. Bu farq unlilar sonini 14 yoki 16 deb hisoblashdan kelib chiqadi.

Alifbo harflarining kelib chiqishi turlicha. Avesto yozuvini yaratgan shaxs Pahlaviy kursivdan a, i, k, t, p, b, m, n, r, s, z, š va x^v harflarini o'sha tovush qiymatida olgan; Pahlaviyda bir shaklning ikki xil talqini bo'lgan k va γ ni esa ikki alohida harfga ajratgan. Ba'zi harflar, masalan unlilarning bir qismi, yunon kichik harflaridan ta'sirlangan, ayrimlari esa erkin ixtiro qilingan deb hisoblanadi. Shunday qilib, Avesto yozuvi bitta harf – bitta tovush tamoyiliga yaqin turuvchi, abjaddan to'liq alifboga o'tishning yorqin namunasi bo'lib, tilshunoslik uchun muhim material beradi.

Avesto yozilgan til avesto tili deb ataladi. U hind-eron tillari guruhiga kiradi va qadimgi fors tili hamda vedik sanskrit bilan yaqin qarindoshdir. Tadqiqotchilar eski Avesto (Gatlar tili) va yosh Avesto (keyingi matnlar tili)ni ajratadi. Biroq bizgacha yetgan shakllar Sosoniylar davridagi yozma nusxaning keyingi ko'chirmalari bo'lgani uchun, "eski" va "yosh" Avesto aslida Sosoniylar davrida qayd etilgan eski va yosh Avesto ekani ta'kidlanadi.

Avestoning Yevropada ilmiy o'rganilishi fransuz sharqshunosi A. Anketil-Dyuperron nomi bilan bog'liq: u 1771-yilda "Zend-Avesto" tarjimasini nashr etdi. Uni soxta deb ayblaganlar ham bo'ldi va bahs Dyuperron vafot etgan 1805-yilda ham hal bo'lmagan. Daniyalik tilshunos R. Rask 1819–1823-yillarda Eron va Hindistonga ilmiy safar qildi va 1826-yilda Avesto tilining qadimiyligi va haqiqiyligi haqida asar yozib, unda Avesto alifbosi jadvalini ham keltirdi. E. Byurnuf esa "Yasna haqida sharh"

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

(1833–1835) asarida Avesto matnini so'zma-so'z tahlil qilib, uni Rigveda tili bilan qiyosladi va Avesto tilining unga qarindoshligini ko'rsatdi; u "eron tilshunosligining asoschisi" deb e'tirof etiladi. F. Bopp ham o'zining qiyosiy grammatikasiga Avesto tilini kiritdi (3.3).

Xulosa qilib aytganda, Avesto yozuvi kursiv Pahlaviy yozuvi asosida, taxminan milodiy III–IV asrlarda, og'zaki saqlangan muqaddas matnni aniq tovushlari bilan yozib olish uchun ongli ravishda yaratilgan. Pahlaviy yozuvi unlilarni yetarlicha ko'rsatmagani sababli yangi alifbo 51–53 ta belgidan iborat bo'lib, unli va undoshlar alohida harflar bilan berilgan. Bu uni abjaddan alifboga o'tishning muhim misoli qiladi.

Avesto tilining o'rganilishi hind-yevropa va hind-eron tillarini qiyosiy tadqiq etishga katta hissa qo'shdi. Anketil-Dyuperron, Rask va Byurnuf ishlari bu sohaning ilmiy asosini yaratdi. Shuning uchun Avesto yozuvini tilshunoslikda faqat tarixiy yodgorlik sifatida emas, yozuv tizimlarining paydo bo'lishi va rivojlanishini tushuntiruvchi manba sifatida ham o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boyce M. A History of Zoroastrianism. – Leiden: Brill, 1991.
2. Hoffmann K., Narten J. Der sasanidische Archetypus. – Wiesbaden: Reichert, 1989.
3. Avesto / O'zbekcha tarjima: A. Mahkam. – Toshkent: Sharq, 2001.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.